

ტოვებინა. ალექსანდრე ბაგრატიის ძემ 1489 წელს ქუთაისი კვლავ ხელთ იგდო. კონსტანტინე მეფე იძულებული გახდა საქართველოში არსებულ განხეთქილებას შერიგებოდა და თვით ქართლის მეფობით დაკმაყოფილებულიყო.

ამრიგად, XV ს. დასასრულისა და XVI ს. დამდეგისათვის საქართველო საბოლოოდ დაიყო ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხის საათაბაგოდ.

დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება რუსეთთან
შინაური აშლილობა და გარეშე მტრების მძლავრობა ქართველ პოლიტიკოსებს აიძულებდათ ისევ უცხოელი მოკავშირეები ეძებნათ. მეფე კონსტანტინე ფიქრობდა, რომ ისეთ ძლევამოსილ სახელმწიფოს, როგორც იყო ესპანეთი, შეეძლო დახმარების გაწევა. XV ს.

90-იან წლებში იქიდან იზაბელა დედოფლის მიერ საქართველოში დესპანები იყენენ მოვლენილი. კონსტანტინემ მათ თავისი ელჩი გააყოლა და თან რომის პაპისა და ესპანეთის მბრძანებლისადმი წერილები გაატანა.

მეფე კონსტანტინე ესპანეთის დედოფალს სთხოვდა, რათა მას მოეწყო ლაშქრობა კონსტანტინოპოლის გასათავისუფლებლად, და თვითონაც პირობას სდებდა, რომ თავისი ჯარით თურქების წინააღმდეგ გამოვიდოდა. ესპანეთის დედოფალს ასეთი შორეული და ძნელი ლაშქრობისათვის არც ძალა შესწევდა და არც ხალისი. ამიტომ ქართველი პოლიტიკოსების გეგმა განუხორციელებელი დარჩა. ოსმალური გარემოცვის წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართველთა ორიენტაცია დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებზე უიმედო საქმე იყო: დასავლეთ ევროპის ამა თუ იმ სახელმწიფოსათვის საქართველოს მნიშვნელობა განუზომელად უფრო მცირე იყო, ვიდრე ოსმალეთისა. ასეთ ვითარებაში ქართველი ფეოდალური საზოგადოების პროგრესულმა ნაწილმა არ დააყოვნა, რათა გეზი რუსეთზე აეღო.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას ძველი საწყისები ჰქონდა. XI — XII საუკუნეებში კიევის რუსეთი და საქართველო ურთიერთს კარგად იცნობდნენ და ეკონომიურს, პოლიტიკურსა თუ კულტურულ ასპარეზზე ერთიმეორესთან ცხველად თანამშრომლობდნენ. XIII საუკუნის 30-იან წლებში რუსეთი და საქართველო მონღოლთა ურდოებში ააოხრეს, დაიპყრეს და დაზარადა. მას შემდეგ, ვიდრე XV ს. მიწურულამდე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა ან სავსებით შეწყვეტილი იყო, ან ძლივს თუ ბოვინობდა. ორასი წლის მანძილზე ფეოდალურ რუსეთში დიდი ცვლილება მოხდა. თათართა წინააღმდეგ მებრძოლმა ქვეყანამ მოსკოვის გარშემო თავი მოიყარა, სოციალურად და ეკონომიურად თანდათან დაწინაურდა, პოლიტიკურად გაძლიერდა და მომთაბარე დამპყრობელთა წინააღმდეგ გამამწყვეტი ომი წამოიწყო. 1480 წელს რუსეთმა საბოლოოდ გაიმარჯვა და თათართა მორჩილების უღელი სამუდამოდ გადაიგდო კისრიდან. ეს იყო უდიდესი პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტი ევროპისა და ახლო აღმოსავლეთის სინამდვილეში.

ცნობა რუსეთის გაძლიერებისა და თათართა დამარცხების შესახებ განსაკუთრებული მნიშვნელობისა და დიდი იმედების აღმძვრელი იყო საქართველოში. ამიერიდან პროგრესისათვის მებრძოლი კავკასიელი ხალხები გამარჯვების საბოლოო იმედს რუსეთთან კავშირზე ამყარებდნენ. გაძლიერებულ რუსეთთან ურთიერთობა ყველაზე უფრო ღირსეულად კახეთის სამეფომ დააყარა. კახეთის სამეფო ახლო იყო იმ გზებთან, რომლითაც იმ დროს უკავშირდებოდა საქართველო ჩრდილოეთს. 1491 წელს კახთა მეფემ, ალექსანდრე გიორგის ძემ, ელჩები გააგზავნა მოსკოვის დიდ მთავართან, ივანე III-თან. ელჩებს ალექსანდრემ წერილი გაატანა და უფრო მეტი კი ზეპირად დააბარა. ეს იყო პირველი ნაბიჯები რუსეთთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებაში, რაც მომდევნო საუკუნეებში კიდევ უფრო გაღრმავდა.

თავი XV

საქართველო XVI საუკუნეში

§ 1. საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა XVI საუკუნეში

საქართველოს მდიდარი ბუნება სოფლის მეურნეობის მუდმივი განვითარებისათვის ყველა დარგის განვითარებას უწყობდა ხელს. XVI საუკუნეში, ისე როგორც წინათ, კახეთის, ქართლისა და სამცხე-საათაბაგოს ბარსა და ზეგანებში მეურნეობაში წამყვანი როლი ხორბლეულის მოყვანას ეკუთვნოდა. დასავლეთ საქართველოში კი ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო კულტურა ღომი იყო. ღომს გარდა, იმერეთის ზოგ სოფელში ცოტ-ცოტა მოჰყავდათ აგრეთვე ხორბლეული — ფეტვი, ქერი და იტკლი. საქართველოს მთიანეთშიც, მიუხედავად იქაური საყანე ადგილების სიმცირე-სიმწირისა, მოჰყავდათ ხორბლეული, ისეთი ჯიშები, რომლებიც შესაფერისი იყო მთის პირობებისათვის.

საქართველოს სამეფო-სამთავროთა მეურნეობაში დიდი ადგილი ეჭირა მევენახეობა-მეღვინეობას; განსაკუთრებით იგი კახეთში იყო

დაწინაურებული. კახური ღვინო განთქმული იყო როგორც მთელს საქართველოში, ისე მის გარეთ. ის დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ ახლობელ თუ შორეულ ქვეყნებში. ქართლის ზოგ კუთხეშიც ბევრი და საკმაოდ კარგი ღვინო მოჰყავდათ.

სამცხე-საათაბაგოში XVI ს-ში მევენახეობა მეურნეობის ერთ-ერთ ძირითად დარგად რჩებოდა. ახალციხის 10 რაიონის თითქმის ყოველ სოფელში მისდევდნენ მევენახეობას. ასევე იყო ახალქალაქის, ფოცხოვისა და ფანაკის სხვადასხვა რაიონების სოფელთა უმეტესობაში. ოსმალთა ბატონობამ სამცხე-საათაბაგოში, ზვარ-ვენახების მტაცებლურმა ექსპლუატაციამ ქართული სამეურნეო კულტურის ეს მნიშვნელოვანი დარგიც სრულ გადაშენებამდე მიიყვანა. იმერეთის სამეფოს ზოგ რაიონში მევენახეობა მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო. მართალია, ღვინოს აქ ბევრს აყენებდნენ, მაგრამ XVI საუკუნეში მისი ღირსება შესამჩნევად დაქვეითდა.

საქართველოს ცალკეულ რაიონებში მისდევდნენ მეაბრეშუმეობასაც. მეურნეობის ამ დარგშიც განსაკუთრებით კახეთი იყო დაწინაურებული. კახელები ცდილობდნენ თავიანთი აბრეშუმით მეტოქეობა გაეწიათ შირვანის, შაქისა და გილანის მაღალხარისხოვანი აბრეშუმისათვის. აბრეშუმშიც კახეთის საშინაო და საგარეო ვაჭრობის თვალსაჩინო საგანი იყო.

საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო კულტურებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ბრინჯს (რომელიც ზოგან ურწყავდაც ხარობდა), სელს, კანაფსა და ბამბას. ზოგი სოფელი (მაგ., ჯგალი სამეგრელოში) სელისა და კანაფის ტილოს წარმოებით ყოფილა განთქმული, ზოგ სოფელს კი, იმის გამო, რომ იქ უმთავრესად კანაფის („კიფის“) ან ბამბის მოყვანას მისდევდნენ, სათანადო სახელიც კი შერქმევია: „ნაკიფუ“, „საკანაფე“, „სამამბე“ და სხვა.

სელსა და კანაფს, როგორც ცნობილია, იყენებდნენ ქსოვილების დასამზადებლადაც და ზეთის გამოსახდელადაც.

საქართველოს ზოგი კუთხე, განსაკუთრებით XVI ს-ის კახეთი, მდიდარი იყო ბალ-ბოსტნეებითაც. აქ მოდიოდა ყოველგვარი ხილი, ციტრუსეულს გარდა. კახეთის ზოგი კუთხე ამ მხრივ იმდენად მდიდარი იყო, რომ იქაური ტყეებიც კი ხეხილით სავსე ყოფილა. აღსანიშნავია, რომ კახეთიდან მეზობელ ქვეყნებში ყოველწლიურად ათასობით სააპლნე კაკალი გაჰქონდათ. ბლომად გაჰქონდათ აქედან ენდროც, რომლისაგანაც მაღალი ღირსების საღებავი მზადდებოდა. ხილეულის მრავალფეროვნებითა და მისი საუკეთესო გემოთი საქართველოს სხვა კუთხეთაგან ქართლი გამოირჩეოდა.

შავი ზღვის სანაპირო ზოლი ერთადერთი მხარე იყო მთელ სა-

ქართველოში, სადაც, სხვა ხილეულთან ერთად, ხარობდა ციტრუსეულიც — ნარინჯი (მანდარინი), თურინჯი (ფორთოხალი), ლიმონი და სხვა. მაგრამ, მეხილეობის ეს დარგი იქ ჯერ კიდევ განუვითარებელი იყო.

საზაფხულო და საზამთრო საძოვრების სიმრავლე ხელს უწყობდა მესაქონლეობის განვითარებას. კახური, განსაკუთრებული ჯიშის ბედაურები, „გურჯის“ ანუ „ქართლის“ სახელწოდებით, მთელ იმდროინდელ აღმოსავლეთში იყვნენ განთქმული. მესაქონლეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მეცხვარეობას, რომელიც განსაკუთრებით თუშეთში იყო განვითარებული. „თუშური ცხვარი“ სხვა კუთხის ცხვრებისაგან გამოირჩეოდა ნაზი, გემრიელი ხორციით და ძლიერ ცხიმიანი რძით. მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის მოშენებაში კი ფშავ-ხევსურეთი იყო დაწინაურებული.

ქართლის მთიანეთშიც — გულდამაყარსა და ხევში, ქსნის ზემო ხეობაში, ლიახვის ხეობასა და სხვ. — მეურნეობის მთავარ დარგს მესაქონლეობა შეადგენდა, მაგრამ იქ იგი მომთაბარული არ ყოფილა. დასავლეთი საქართველოც თავისებური ჯიშის ხარ-ძროხით, ცხენითა და სხვაგვარი პირუტყვით ცნობილი იყო. მაშინაც განთქმული ყოფილა ტანდიდი და რქაგრძელი, სუფთა და რბილი ბეწვის მქონე მეგრულ-აფხაზური თხა.

მდინარეების სიუხვისა და ზღვის სიახლოვის შედეგად დასავლეთ საქართველოს მეურნეობაში მეთევზეობასაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. მეთევზეობა დიდად გავრცელებული იყო აგრეთვე სამცხე-საათაბაგოში. ამას მოწმობს ოსმალების მიერ სამცხის მდინარეებსა და ტბებზე გაწერილი გადასახადები. მაგ., მარტო სალამოს ტბაზე დაქერილ თევზზე შეწერილი ჰქონიათ 10 000 ახჩა (ახჩა — ოსმალური ფულის ერთეულია), ჩილდირის ტბაზე — 30 000 ახჩა და ა. შ.

ასეთი იყო სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგები XVI ს. საქართველოში.

როგორც ვნახეთ, სოფლის მეურნეობის განვითარების თვალსაზრისით საქართველოს ყველა სამეფოში ერთნაირი მდგომარეობა არ ყოფილა: თუ XVI საუკუნეში კახეთში სოფლის მეურნეობა განვითარებული იყო, ქართლსა, იმერეთსა და სამცხე-საათაბაგოში, ამავე საუკუნეში, მეურნეობა დაღმავლობის გზით მიდიოდა. ამას ხელს უწყობდა მწარმოებელი მოსახლეობის შემცირება, მისი აყრა-გაქცევა, სარწყავი არხების მოშლა და სხვ. XVI ს-ში ქვემო ქართლის ძველი მოსახლეობის მესამედი-ლა იყო დარჩენილი. იმავე საუკუნის 60-იან წლებში ამ კუთხის აღმოსავლეთი ნაწილი მთლიანად გაუქაცრიელდა. საგრძნობლად შემცირდა მოსახლეობა საქართველოს სხვა კუთხეებშიც.

გარეშე მტრის შემოჭრისა, მწარმოებელი გლეხკაცის დარბევისა და მისი უცხო ქვეყანაში გასყიდვის საფრთხე მუდამ იყო. ამისგან გულგატეხილი გლეხი თავისი ყანის, ვენახისა და ბაღ-ბოსტნის უკეთ მოწყობასა და გაუმჯობესებას აღარ ფიქრობდა, მხოლოდ თავის სარჩენი ლუკმა-პურის მოპოვებაზე ზრუნავდა. სოფლის მეურნეობის დაქვეითებას ხელი სხვადაც შეუწყო: XVI საუკუნიდან საქართველოში, მთიანეთის გამოკლებით, საყოველთაოდ გაბატონდა მიწის ე. წ. სათავადო მფლობელობა; ამან თანდათან შეაფიქროვა მიწისმფლობელობის კერძო საბატონო ფორმა, რითაც ხელი შეუშალა ინტენსიური სოფლის მეურნეობის განვითარებას.

ამას გარდა, მებატონეთა ძალაუფლების უსაზღვრო გაძლიერებამ ხელი შეუწყო „გლეხის საკომლოს“ მოშლას, მის მიტაცება-გაყიდვას; ამ გზით მიწაზე მკვიდრად მჯდარი, ინტენსიური მეურნეობის მიმდევარი გლეხები ხდებოდნენ ბოგანო, აყრილ და ხიზან გლეხებად; მათი რიცხვი შეუჩერებელივ მრავლობდა.

ინტენსიური სოფლის მეურნეობის დაქვეითება კიდევ უფრო დააჩქარა საგარეო პირობებმა. ყიზილბაშები და ოსმალები ქართული მიწების მიტაცებისათვის იბრძოდნენ, ყოველნაირად ცდილობდნენ ქართული ფეოდალური მიწისმფლობელობის დარღვევას და სხვადასხვაგვარ ხერხებს იყენებდნენ საამისოდ. უცხო მოძალადეებმა ამ მხრივ განსაკუთრებულ წარმატებას მიაღწიეს მათ მიერ დაპყრობილ საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში, სადაც ამის გამო ინტენსიურმა მეურნეობამ თანდათან დაუთმო ადგილი ექსტენსიურ მეურნეობას, მომთაბარეობას.

ქვეყნის, განსაკუთრებით ბარის, დასუსტებამ შეცვალა მთისა და ბარის ურთიერთობაც. მთის მოსახლეობა დასუსტებულ ბარს არა მარტო არბევდა, არამედ მის ცალკეულ ადგილებსაც იჭერდა და ზედ ესახლებოდა; მთიელებს თან ჩამოჰქონდათ თავისი მეურნეობა და ყოფა — მეტწილად მეჯოგური მეურნეობა და პატრიარქალური საგვარეულო ყოფა-ცხოვრება. ესეც საქართველოში ინტენსიური მეურნეობის დაქვეითების ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი იყო. ამას გარდა, უცხოელ დაპყრობელთა გამუდმებული ლაშქრობა ფიზიკურად სპობდა მწარმოებელ მოსახლეობას, ანადგურებდა მის მეურნეობას. გლეხკაცობის ნაამაგარს ტყე და ნადირი ეუფლებოდა.

შინამრეწველობა,
ხელოსნობა, ქალა-
ქები

XVI ს. საქართველოში ფეოდალურ-ბატონ-
ყმური, კარჩაკეტილი მეურნეობა იყო გაბატონ-
ებული. ნატურალური მეურნეობის პირობებ-
ში კი გლეხის ოჯახი ცდილობდა თვითონვე
დაემზადებინა ყოველივე, რაც მისთვის აუცი-

ლებელი იყო. ფეოდალებსაც, ამავე მიზნით, სხვადასხვა ხელობის მცოდნე ყმა-გლეხები უნდა ჰყოლოდათ. ამიტომ შინამრეწველობა ნატურალური მეურნეობისათვის დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა. გლეხის ოჯახებს ან თემებს ჰქონდათ თავ-თავისი შინასარეწები, როგორც იყო, მაგალითად, ზეთსახდელები, ანუ ბეზირხანები, ბამბისა თუ აბრეშუმის საქსოვი დაზგები, თიხის ქურჭლის გამოსაწვავე ქურები და სხვ.

საქართველოს მთიან კუთხეებში მისდევდნენ ტყავის დამუშავებას, ფარდაგებისა და შალეულის ქსოვას, ქეჩის, ნაბდის, ყაბალახის, „მთის შაუდის“ და სხვათა კეთებას. ნაბდებს, სქელ შაუდსა და ბამბეულის ქსოვილს აფხაზეთშიც ამზადებდნენ. აფხაზი ქალები ბამბის ძაფის რთვაში დაოსტატებული ყოფილან და მათ მიერ დართული ძაფი ზოგჯერ შორეულ ქვეყნებშიც კი გაუტანიათ. იქვე ხისა და რქისაგან ამზადებდნენ კოვზებს, კიჭებს, თეფშებს, ყანწებსა და სხვ.

რაჭაში, სოფ. წედისში და მის მიდამოებში (საერთოდ „სარკინეთი“ რომ ეწოდებოდა), განსაკუთრებით განვითარებული ყოფილა რკინის მოპოვება, გამოდნობა და დამუშავება. სამეგრელოში კანაფისა და სელის ტილოების ქსოვა ყოფილა გავრცელებული. სელის ქსოვილები დიდძალი კეთდებოდა სამცხე-საათაბაგოში, ქვემო ქართლში და სხვაგან, აბრეშუმის ქსოვილები — განსაკუთრებით კახეთში და ა. შ.

შინამრეწველობის გარდა სოფლად იყვნენ ამა თუ იმ დარგში საგანგებოდ მომუშავე ოსტატი ხელოსნებიც. ნატურალური მეურნეობის პირობებში, ხელოსანი საქონლის ერთადერთი მწარმოებელი იყო. XVI ს. საქართველოს თითქმის ყოველ სოფელში იყო ერთი ან რამდენიმე ხელოსანი. სოფლის ხელოსანთა უმეტესობა ამა თუ იმ მებატონის ყმა იყო და საბატონო ბეგარას თავისი ხელობით იხდიდა: ბატონისათვის საჭირო საგნებს ამზადებდა, მისთვის მუშაობდა. ზოგი ხელოსანი კი ბატონისათვის მხოლოდ მაშინ მუშაობდა, როცა ბატონს მიაჩნდა საჭიროდ, ხოლო დანარჩენი დროის განმავლობაში იგი საბაზროდ ამზადებდა სათანადო საქონელს. მებატონეს ცალკეული ხელოსნების შრომით სურდა ყოველივე იმის გაკეთება და შექმნა, რასაც მას გლეხის მეურნეობა და შინამრეწველობა ვერ აძლევდა. ამიტომ მებატონის სახელოსნოში მუშაობა ხელოსანს მონად გადაქცევას უქადდა. მაგრამ ხელოსანთა შრომის ექსპლუატაციაც ვერ აკმაყოფილებდა ბატონის მოთხოვნილებას ძვირფას ტანსაცმელზე და ფუფუნების სხვა საგნებზე. ამათ შექმნას კი ბატონი უმთავრესად ოსმალო ვაჭრებისათვის ტყვეების მიყიდვით ახერხებდა.

სოფლის მეურნეობისა და ხელოსნობის თანდათან დაქვეითებამ

გამოიწვია ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების დაცვამაც. არანაკლები როლი ითამაშა ამაში XV — XVI სს. შექმნილმა საგარეო პირობებმაც: ოსმალ-თურქების მიერ კონსტანტინეპოლის აღებამ, შავი ზღვის სანაპირო ქალაქებზე მათმა თანდათან გაბატონებამ და აქ საზღვისპირო მტაცებლური ვაჭრობის გაჩაღებამ; ამასთანავე, ახალი დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების შედეგად, გაუქმდა ამიერკავკასიაზე გამავალი ძველი სავაჭრო გზები. ყოველივე ამან კიდევ უფრო დააყენა საქართველოს ქალაქების მნიშვნელობა. დაქვეითება დაეტყო თბილისსაც. მრავალი გამანადგურებელი ლაშქრობის შედეგად თბილისის ზოგი უბანი სავსებით დაცარიელდა. შესამჩნევად იკლო მისმა მოსახლეობამ: XVI ს. დასასრულისათვის აქ 2000 კომლი, ე. ი. დაახლოებით 10.000 მცხოვრები-და იყო. შემცირდა დასავლეთ საქართველოს ერთდროს მნიშვნელოვანი ქალაქები — ქუთაისის, ბათუმის, ფოთის და სხვების როლი ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში. XV საუკუნიდან მოკიდებული, ოსმალებმა თანდათან დაიპყრეს და დაიმორჩილეს ახალციხე, ახალქალაქი, არტანუჯი და სხვა ქალაქები. მიუხედავად იმ მძიმე პირობებისა, რომელიც ამ ქალაქებს ოსმალთა ბატონობამ შეუქმნა, ისინი მაინც არ სწყვეტდნენ ეკონომიურ კავშირს საქართველოს ქალაქებთან.

კახეთი, სხვა კუთხეებთან შედარებით, ამ მხრივაც გაცილებით წინ იდგა. სოფლის მეურნეობისა და ხელოსნობის განვითარება კახეთში, მისი ქალაქების სიანლოვე აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაზე გამავალ სავაჭრო-საქარავნო გზასთან და მათი მკიდრო ურთიერთობა ამიერკავკასიის იმდროინდელ დაწინაურებულ ქალაქებთან ხელს უწყობდა კახეთში საქალაქო ცხოვრების განვითარებას. ამას გარდა, კახეთის სოფლები და ქალაქები იმერეთიდან თუ ქართლიდან აყრილ და გამოქცეულ ყმა-გლეხთა და ხელოსანთა თავშესაფარად იქცა. ეს კი ქალაქების გაძლიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობა იყო.

XV საუკუნეში კახეთის მნიშვნელოვან ქალაქად იქცა ბაზარი (ზაგემი); ამავე ხანებში განსაკუთრებით გაძლიერდა და კახეთის უმთავრესი ქალაქი გახდა გრემი. კახეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ქალაქს წარმოადგენდა ყარაღაჯი, რომელსაც XIV ს-ში თავისი ზარაფხანაც კი ჰქონდა. იმხანად ძველი ქალაქი თელავიც ინარჩუნებდა ეკონომიური ცენტრის როლს. ასე რომ, XVI ს. კახეთში საქალაქო ცხოვრება არათუ არ დაქვეითებულა, არამედ, იმ დროის კვალობაზე, დაწინაურდა კიდევაც. მაგრამ კახეთის ქალაქების აღმავლობა არც ისე დიდხანს გაგრძელებულა.

§ 2. საქართველოს საშინაო პოლიტიკური ვითარება XVI საუკუნეში

ქვეყნის პოლიტიკური დაშლილობის გაღრმავება

XVI ს. კიდევ უფრო გაღრმავდა ფეოდალური საქართველოს ცალ-ცალკე პოლიტიკურ ერთეულებად დაშლა-რღვევის პროცესი. XVI ს. პირველ ნახევარში სამცხის ათაბაგებმა საბოლოოდ დაასრულეს სამეფო ხელისუფლებასთან ზანგრძლივი ბრძოლა გამოყოფისათვის.

XVI ს-ში პოლიტიკურმა დაშლილობამ განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი დასავლეთ საქართველოში მიიღო. იმერეთის სამეფო რამდენიმე, ფაქტიურად დამოუკიდებელ, ერთეულად დაიყო. ერთ დროს საქართველოს მეფის მოხელე ერისთავი, დადიანი, XVI ს. შუა წლებიდან დამოუკიდებელ მთავრად იქცა, იმერეთის მეფეს აღარც ხარკს აძლევდა და აღარც ლაშქრით უწევდა სამსახურს. სამეგრელოს მთავარი იშვიათად და ფორმალურად-და აღიარებდა იმერეთის მეფის მორჩილებას.

მაშინ სამეგრელოს სამთავროში აფხაზეთიც შედიოდა. აფხაზეთის ფეოდალებმაც, შერვაშიძეების მეთაურობით, დაიწყეს განკერძოებისათვის ბრძოლა, რაც XVII ს. დამდეგს აფხაზეთის ცალკე სამთავროს ჩამოყალიბებით დასრულდა. სამეგრელოს სამთავროს შემდგომმა დანაწილებამ კიდევ უფრო გააძლიერა შინაფეოდალური ომები: სამეგრელოს მთავარი აფხაზეთის დასამორჩილებლად იბრძოდა, აფხაზი ფეოდალები კი, პირიქით, თავიანთი სამფლობელოს საზღვრის მდ. კოდორიდან მდ. ენგურამდე გადაწევისაკენ მიისწრაფოდნენ.

XVI ს. შუა წლებიდან გურიის მთავარიც დამოუკიდებელ ხელისუფლად იქცა.

სამთავროებს გარდა, XVI ს-ში განსაკუთრებით მომრავლდა სათავადოები. ეს იყო სამთავროებზე უფრო მცირე პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ერთეულები. სათავადოები ძირითადად წარმოიქმნა ერთ დროს მეფეების მიერ ამა თუ იმ დიდი ფეოდალისა და მოხელისათვის სამმართველოდ, საგამგებლოდ მიცემული მიწა-წყლის მისაკუთრების შედეგად. სათავადოში, ამას გარდა, შედიოდა მემატონის მამა-პაპეული საკუთრება და თავისუფალ მიწისმოქმედთათვის წართმეული მიწა-წყალიც.

დროთა ვითარებაში არა ერთმა ბატონმა მოიპოვა სამეფო ხელისუფლებისაგან საგადასახადო და ზოგჯერ აგრეთვე სასამართლო შეუვალობა. მემატონე თვით წყვეტდა თავის ყმა-გლეხთა სამართალს. მემატონის ამგვარდ მოწყობილი სამფლობელო თანდათან იქცეოდა სა-

მეფო ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელ ცალკე ერთეულად. ერთადერთი, რაც მათ ჯერ კიდევ აკავშირებდა მეფის ხელისუფლებასთან, იყო მათი სალაშქრო ვალდებულება — მეფის მოწოდებისთანავე სათანადო ჯარითურთ საომრად გამოსვლა. მაგრამ, რაც დრო გადიოდა, თავადებს ესეც სულ უფრო ზედმეტ ტვირთად ეჩვენებოდათ.

სათავადოს ერთ-ერთ არსებით ნიშანს წარმოადგენდა ტერიტორიული ერთობა: თავადის ყმა-მამულს, ძირითადად, ერთი გარკვეული ტერიტორია უნდა სჭეროდა. სათავადოს ჰქონდა თავისი პოლიტიკური ცენტრი, თავადის რეზიდენცია — სასახლე, ციხე-სიმაგრე და ეკლესია-მონასტერი; თავადს თავისი აპარატიც ჰყავდა. ამასთანავე სათავადო შეადგენდა გარკვეულ ადმინისტრაციულ და სამხედრო ერთეულსაც.

XVI ს-ში უკვე მთელი ქვეყანა სათავადოებით იყო მოფენილი. ამ დროისათვის ქართლში ძლიერ სათავადოებს წარმოადგენდა: ქსნის საერისთავო, არაგვის საერისთავო, სამუხრანბატონო, საამილახვრო, საციციანო, საბარათიანო და სხვ. ამგვარივე პროცესი მიმდინარეობდა იმერეთის სამეფოშიც. XVI ს. განმავლობაში სათავადოებად ჩამოყალიბდა სააბაშიძეო, რაჭის ყოფილი საერისთავო, საწერეთლო და ა. შ. სამცხე-საათაბაგოს სამთავროც XVI ს-ში ოცდაორი მსხვილი ფეოდალური „სახლისაგან“ (სენიორიისაგან) შედგებოდა. ქვეყნის ამგვარი დაქუცმაცების მიზეზი მისი ეკონომიური ჩამორჩენილობა და ნატურალური მეურნეობის განუყოფელი ბატონობა იყო. საქართველოს დაშლას ყოველნაირად ხელს უწყობდა აგრეთვე გარეშე მტრების გამუდმებული შემოსევები და შინაფეოდალური ომები.

საშინაო რეფორმები და ღონისძიება ქვეყნის დაქუცმაცების წინააღმდეგ

ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დანაწილებული საქართველო შინაფეოდალური ომების ასპარეზად იქცა. კახეთის მეფე გიორგი, რომელმაც 1511 წ. ტახტი მიიტაცა, ქართლის დაპყრობასაც ლაშობდა. მაგრამ მიზანს ვერ აღწევდა და მის დარბევას სჯერდებოდა. თავის

მხრივ, ქართლის მეფე დავითი (1505 — 1525) იბრძოდა კახეთის ისევ შემოსამტკიცებლად. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს დავითმა „ავგიორგი“ (ასე უწოდებდნენ მამის მკვლელ კახთა მეფეს) დაიჭირა, მოკლა და კახეთი შემოიერთა. ქართლის მეფე ცდილობდა ხელთ ეგდო გიორგის მცირეწლოვანი მემკვიდრე ლევანიც და ამით საბოლოოდ შემოემტკიცებინა კახეთი. მაგრამ საგარეო გართულება-დაბრკოლებამ ხელი შეუშალა ქვეყნის გაერთიანების ამ გეგმას.

კახეთის თავადებმა ლევანი გადაარჩინეს, დავით ქართლის მეფეს

აუჯანყდნენ და ლევანი კახეთის მეფედ გამოაცხადეს. დავითმა ისევ დაიმორჩილა კახეთი, მაგრამ მისი შენარჩუნება ვერ შეძლო.

საქართველოს სამ სამეფოდ დაყოფის შემდეგ ძველი სამხედრო წყობილებაც მოშლილი იყო, და ამიტომ საქართვეკმა აგრეთვე ქართლის სამხედრო წყობილების რეორგანიზაცია. ამ მიზნით დავით მეფემ ქართლი ოთხ სამხედრო ერთეულად ანუ „სადროშოდ“ დაჰყო. ერთ მათგანს შეადგენდა ზემო ქართლი, რომელსაც ამილახორი სარდლობდა. მეწინავე სადროშოდ ითვლებოდა სომხით-საბარათიანო, რომელსაც აგრეთვე თავადი ედგა სათავეში. მესამე იყო სამუხრანბატონო, ხოლო მეოთხე — მეფის სადროშო, რომლის სარდლობაც ამა თუ იმ თავადის სახლს ებოძებოდა მეფის მიერ.

დავით მეფის ამ რეფორმამ ვერ შეარყია დიდი თავადების სიძლიერე. პირიქით, სარდლობა ამა თუ იმ თავადის კიდევ უფრო გაძლიერების უმთავრეს საშუალებად იქცა. სარდლის თანამდებობა ქართლში თანდათან მემკვიდრეობით სახელოდ გახდა.

ქვეყნის შემდგომი დაყოფა-დანაწილების წინააღმდეგ მიმართულ ღონისძიებათა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა XVI ს. კახეთში ჩატარებულ რეფორმებს.

XV საუკუნემდე კახეთიც საერისთავოებად იყო დაყოფილი. კახეთის ერისთავებიც საგამგეოდ მიცემული ადგილების სამემკვიდროდ გადაქუცმაცს და იქ გახელმწიფებას ლაშობდნენ. ამიტომ იყო, რომ კახეთის მეფეებმა, XV ს. მიწურულში და XVI ს. დამდეგს, გააუქმეს ძველი საერისთავოები და კახეთი უფრო მცირე საგამგეო ერთეულებად — სამოურავოებად დაჰყვეს. მოურავები მეფის ადგილობრივი ფეოდალური მოხელეები იყვნენ. მათი უფლება-მოვალეობა სათანადო წიგნებით იყო განსაზღვრული; ისინი მეფის ურჩობას ადვილად ვერ გაბედავდნენ და ხელმწიფობასაც ვერ დაიჩემებდნენ. მთავარი კი ის იყო, რომ მოურავს აღარ ჰქონდა სამხედრო ხელისუფლება, რომელიც ყოფილი ერისთავების სიძლიერის უმთავრეს წყაროს შეადგენდა.

კახეთის სამეფო ხელისუფლებამ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი რეფორმა ჩატარა: საერისთავოებთან ერთად გააუქმა მათი სამხედრო ერთეულებიც და კახეთიც ოთხ სადროშოდ დაჰყო; მაგრამ სადროშოს სარდლობა თავადებს კი არ ჩააბარა, როგორც ეს ქართლში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსობა და, მაშასადამე, სარდლობაც მემკვიდრეობითი თანამდებობა არ ყოფილა. ამგვარმა რეფორმებმა კიდევ უფრო გააძლიერა კახეთის სამეფო ხელისუფლება და შეასუსტა ძლიერი ფეოდალები, გაამრავლა მეფის ხელისუფლების მომხრე საშუალო და წვრილ აზნაურთა რიცხვი.

კახეთის მეფე ლევანი და მისი ოჯახის წევრები.
შუამთის ტაძრის ფრესკა (XVI ს.).

კახეთის მეფეები სხვა გზითაც ცდილობდნენ სამეფოს შინაგანი მთლიანობის აღდგენას. ლევან კახთა მეფემ (1520 — 1574) დიდი ხნის წინ გამდგარ ფშავლებს, ხევსურებსა და თუშებს საზამთრო საძოვრები დაუჭირა. შევიწროებული მთიელები იძულებული გახდნენ მეფის ლაშქრობაში მონაწილეობა და ყოველწლიური ბეგარა ეკისრათ. ალექსანდრე ლევანის ძეც (1574 — 1605) წარმატებით განაგრძობდა თავისი მამის საშინაო პოლიტიკას. იგი ფხიზლად აღევნებდა თვალ-

ურს ფეოდალური მოხელეების, მოურავების მოქმედებას, მათი უფლება-მოვალეობა მტკიცედ ჰქონდა განსაზღვრული; ასე ცდილობდა ის დროზე აღეკვეთა მოხელეების აღვირახსნილობა.

სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებას ისახავდა მიზნად აგრეთვე ალექსანდრე მეფის ზრუნვა კახთა ლაშქრის უკეთ შეიარაღებისათვის. ალექსანდრეს 15 ათასამდე რჩეული მოლაშქრე ჰყავდა, მათ შორის 8000 ქვეითი იყო და სხვა კი ცხენოსანი, ოღონდ მხოლოდ 500 კაცი იყო ხელთოფით შეიარაღებული, ზარბაზნები კი სულ არა ჰქონდათ. ამიტომ ალექსანდრე მეფემ სცადა თავის ქვეყანაში მოეწყო თოფ-ზარბაზნის ჩამოსასხმელი სახელოსნოები და უცხოეთიდან გამოეწერა საამისო ოსტატები. ამასთანავე, მას სხვადასხვა სამშენებლო და აღდგენითი მუშაობის ჩასატარებლადაც მოჰყავდა რუსეთიდან ოსტატ-ხელოსნები, ხუროთმოძღვრები და მხატვრები.

კახთა მეფეების ყველა ზემოაღნიშნულ ღონისძიებას, რომლებიც, რა თქმა უნდა, მწარმოებელი მოსახლეობის ექსპლოატაციის გაძლიერებით ხორციელდებოდა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ისინი ხელს უწყობდნენ ფეოდალური ეკონომიკის განმტკიცებასა და მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას. ამით აიხსნება, რომ XVI ს. საქართველოში კახეთი, სხვებთან შედარებით, დაწინაურებული და კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო იყო.

დაშლილი ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლა დასავლეთ საქართველოშიც მიმდინარეობდა. იმერეთის მეფე ბაგრატ I (1510 — 1565) ცდილობდა განდგომილ-განკერძოებულ სამთავროები შემოემტკიცებინა და მათი მთავრები შეემუსრა. ამ ბრძოლაში მეფე წვრილ აზნაურებსა და საეკლესიო ფეოდალებს ემყარებოდა. მან ჯერ ლევან დადიანი დაატყვევა და შემდეგ გურიელის ხელში ჩაგდებაც სცადა, მაგრამ მთავარი მიუხვდა განზრახვას და, ოდიშს სალაშქროდ მიწვეული, მეფეს არ ეახლა. ამასობაში მოლაღატე თავადებმა გელათის სამრეკლოში დატყვევებული ლევან დადიანიც გააქციეს და ახალციხეში გადაიყვანეს. მალე დადიანმა, გურიელის დახმარებით, ისევ შემოიმტკიცა თავისი სამთავრო. ოდიშისა და გურიის მთავრებმა ხონთქარს შეავედრეს თავი და იმერეთის მეფეც იძულებული შეიქნა მდგომარეობას შერიგებოდა.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი იყო ბაგრატ მეფის ცდები სამცხე-საათაბაგოს შემოსამტკიცებლად. იგი არ ცნობდა სამცხის ათაბაგის ხელმწიფობას. 1535 წ. ბაგრატმა სამცხეში გაილაშქრა, ყვარყვარე დაამარცხა, ტყვედ იგდო და მისი სამფლობელოც დაიჭირა, მაგრამ აქაც თავადები ჩაერივნენ საქმეში. მათი ლალატისა და ოსმალთა

მძლავრობის გამო სამცხე-საათაბაგო ბაგრატიმა მხოლოდ ათიოდე წლით შეინარჩუნა.

ქვეყნის შინაგანი ძლიერების აღდგენის საქმეს ემსახურებოდა აგრეთვე ბაგრატი მეფის სხვადასხვა ღონისძიება ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ. იმერეთის მეფის თაოსნობით მოწვეულმა საეკლესიო კრებამ დაგმო ტყვეებით ვაჭრობა და დააწესა სიკვდილით დასჯა ყველასათვის, ვინც ყმა-გლეხთა უცხო ქვეყანაში გაყიდვაზე ხელს არ აიღებდა თუმცა საეკლესიო კრების დადგენილება ვერ აღკვეთა ტყვეებით ვაჭრობა და სათანადო ღონისძიება შემდეგაც არა ერთხელ გახდა ზაჭირო, ბაგრატის მიერ მიღებულ ზომებს მაინც ჰქონდა ერთგვარი მნიშვნელობა.

როგორც ვხედავთ, ყველა ღონისძიება, რომელიც საქართველოს გაერთიანებისაკენ იყო მიმართული, მარცხით თავდებოდა; ქვეყნის დაშლა, სამეფო-სამთავროებად ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, „საქართველოებად“ დანაწილება ფაქტად იქცა. მიუხედავად ამისა, „საქართველოების“ ერთიანობის იდეა მაინც ცოცხლობდა.

§ 3. სამეფო-სამთავროთა საგარეო ურთიერთობა. კახეთის კავშირი მოსკოვთან

ასეთი იყო საქართველოს საშინაო მდგომარეობა იმ ხანაში, როცა მას სამხრეთიდან დასავლეთიდან დასაგლეთიდან ორი მძლავრი აგრესიული სახელმწიფო ემეზობლებოდა.

ოსმალეთი საქართველოს უშუალო მეზობელი გახდა 1461 წლიდან, მის მიერ ტრაპიზონის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ. ოსმალეთს მშვიდობიანი მეზობლობა არავისთან არ შეეძლო: იგი ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობითა და ძარცვით საზრდოობდა. ოსმალეთში გაბატონებული მიწის ფეოდალური მფლობელობის სისტემა, — მიწის გადაცემა სარგებლობაში სამხედრო პირთადმი, მარბეველ-მოლაშქრეებისადმი, — სავსებით შეესაბამებოდა ოსმალეთის სულთნებისა და გაბატონებული კლასის აგრესიულ ზრახვებს და მუდმივ ბიძგს აძლევდა დაპყრობითი ომების წარმოებას.

ოსმალეთის ფართო დაპყრობით გეგმებში ამიერკავკასიას მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის შემოერთება, აბრეშუმით განთქმული შაქი-შირვანისა და აქ გამავალი გზების ხელში ჩაგდება, ვოლგა-კასპიის ზღვის სავაჭრო მაგისტრალის გადაჭრა ოსმალთა აგრესორებს უპირველეს ამოცანად ჰქონდათ მიჩნეული. მისი განხორციელების მთავარ სარბიელად საერთოდ საქართველო და კერძოდ კი სამცხე-საათაბაგო ესახებოდათ.

ირანიც ასე უყურებდა საქართველოს. სეფიანთა შაჰები თავიანთ თავს მონღოლთა ყაენების პოლიტიკურ მემკვიდრეებად თვლიდნენ და საქართველოში ილხანების მიერ ერთ დროს დაპყრობილ მხარეებს — ქართლს, კახეთსა და სამცხე-საათაბაგოს — საკუთრად იჩემებდნენ. მაგრამ იმახილ სეფიანთა სახელმწიფო უკვე ამასაც აღარ ჯერდებოდა. მედგრად და თავგამოდებით იცავდა თავს ქართველი ხალხი საშიში მტრებისაგან, მაგრამ მის თავდაცვის უნარს, სხვათა შორის, ისიც ასუსტებდა, რომ ირანი და ოსმალეთი სულ უფრო და უფრო აძლიერებდნენ ზეგავლენას აღმოსავლეთ ამიერკავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის ქვეყნებზე.

XVI ს. პირველ ნახევარში შარვანი და შაქი ირანის ყიზილბაშთა სახელმწიფოს უბრალო პროვინციებად იქცნენ. აქ მეტი სიხშირით იწყეს ჩამოსახლება ყიზილბაშ-თურქმანებმა. მომთაბარეებმა ახერბაიჯანში საგრძნობლად იმატეს.

XV ს.-ში თურქმანებმა საქართველოს საბოლოოდ მოგლიჯეს მეზობელი სომხეთიც. XVI ს. მეორე ნახევრისათვის სომხეთსა და ახერბაიჯანში ფეოდალური ურთიერთობა და პოლიტიკური ორგანიზაცია აღარაფრით განსხვავდებოდა ყიზილბაშურისაგან. ასე რომ საქართველოს ირგვლივ საკუთრივ ამიერკავკასიაშიც კი მისთვის უცხო აღმოსავლური ურთიერთობა დამყარდა. აღმოსავლური ფეოდალური ურთიერთობა კი არსებითად განსხვავდებოდა ქართული-განვითარებული. მიწის უდიდესი ნაწილი სახელმწიფოს ხელთ იყო და მისგან მიწის მხოლოდ დროებით მიღება და სარგებლობა შეიძლებოდა. გლეხთა ექსპლუატაციაც, ძირითადად, სახელმწიფოს მეშვეობით წარმოებდა. მიწისმფლობელობის ამგვარი წესები და გლეხთა ექსპლუატაციის ასეთი ფორმები უცხო იყო ქართული ფეოდალური ურთიერთობისათვის. საქართველოში კი მამულის მფლობელი იყო ფეოდალი და მიწის მემკვიდრეობით გადაცემის უფლებაც მას ჰქონდა. ოსმალთა ირანელი დამპყრობლები ცდილობდნენ ქართული მიწისმფლობელობის წესების გაუქმებას, რადგან ეს წესები იყო საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ეკონომიური საფუძველი.

იმ პოლიტიკურ გაერთიანებათა შორის, რომელნიც საქართველოს ჩრდილოეთიდან ემეზობლებოდნენ, პირველ რიგში დადიანთა უნდა აღვნიშნოთ. XVI ს. დალისტანი დაქუცმაცებულ ქვეყანას წარმოადგენდა. დალისტნის ვიწრო და ჩამორჩენილი ეკონომიური ბაზა, „მოახლეობის სიჭარბე“ და ექსტენსიური მეურნეობა — მესაქონლეობა — მოსახლეობას აიძულებდა ბარში ეძებნა საქონლისათვის საზამთრო საძოვარი და თან თვითონაც იქვე ჩასახლებულიყო.

დალისტანში ზოგან პატრიარქალური, ზოგან კიდევ ფეოდალური წყობილება იყო. ფეოდალიზაციის პროცესის წინააღმდეგ ბრძოლა — აი რაში გამოიხატებოდა კლასობრივი ანტაგონიზმი დალისტანში უმთავრესად. ამ შინაგანი სოციალური წინააღმდეგობის შენელებას ისახავდა მიზნად დალისტნელი ფეოდალების გამუდმებული თავდასხმა მეზობელ ქვეყნებზე, რასაც საქართველოში „ლეკიანობას“ უწოდებდნენ. XVI ს დალისტანში ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გაერთიანება ტარკის საშამხლო იყო.

საქართველოს ჩრდილოეთიდან ყაზარდოც ემეზობლებოდა ყაზარდოში არსებული, სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობა არსებითად არ განსხვავდებოდა ჩრდილო კავკასიის სხვა გაერთიანებთა წყობისაგან. ყაზარდოც პოლიტიკურად დაქუცმაცებული ქვეყანა იყო იგი ორ მთავარ ნაწილად — დიდ და მცირე ყაზარდოდ იყოფოდა.

ჩრდილო ოსეთი XVI საუკუნეში კავკასიის ერთ-ერთ ყველაზე ჩამორჩენილ კუთხეს წარმოადგენდა. ეკონომიურად და პოლიტიკურად ჩრდილო ოსეთიც დაქუცმაცებული ქვეყანა იყო. იქაურ სოციალურ ურთიერთობას პრიმიტიული პატრიარქალურ-ფეოდალური წესი და ზოგან კი სამხედრო-დემოკრატიის წყობილება ახასიათებდა. ჩრდილო ოსეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი ყაზარდოს ემორჩილებოდა, სამხრეთ-დასავლეთი კი იმერეთის სამეფოს.

საქართველოსა და მის ჩრდილო მეზობლებს წინათ მეგობრულ ურთიერთობა ჰქონდათ. მთის ზოგი კუთხე საქართველოს გავლენას განიცდიდა და მას ემორჩილებოდა კიდევაც. მაგრამ მას შემდეგ რაც იმიერკავკასიაში ოსმალეთის გავლენა გაძლიერდა, ასეთი ურთიერთობა თანდათან შეიცვალა. ოსმალური გავლენის გამტარებლად აქ ყირიმის ხანი და შამხალი გამოდიოდნენ.

ოსმალეთმა ყირიმის სახანო დაიმორჩილა და ამით იმიერკავკასიის ქვეყნებსაც დაადო თავისი ხელი. ყირიმის ხანმა კი საქართველოს შემოუტია ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან. ამრიგად, საქართველოს ოსმალური აგრესიის საფრთხე ჩრდილოეთიდანაც დაემუქრა. ამ მხრიდანაც გაუმეზობლდნენ მას მაჰმადიანი ტყვისმსყიდველნი. მთის მოძალეება განსაკუთრებით მას შემდეგ გაძლიერდა, რაც საქართველო ცალკე სამეფო-სამთავროებად დაიშალა და ეკონომიურად და პოლიტიკურად დასუსტდა.

ასეთი იყო საქართველოს საგარეო ვითარება, როდესაც იმიერკავკასიის თანდათან დაუზღუბელი სახელმწიფო ახლოვდა რუსეთის სახელმწიფო. XVI ს. მოსკოვის რუსეთი უკვე ცენტრალიზებული მრავალეროვანი სახელმწიფო იყო. რუსეთის ცენტრალიზებუ-

ლი სახელმწიფოს შექმნას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც რუსეთის, ისე სხვა ხალხების ისტორიულ განვითარებაში. რუსეთი უკვე ისეთი ქვეყანა იყო, ურომლისოდაც აღარ შეიძლებოდა საერთაშორისო პოლიტიკის საკითხების უმეტესობის გადაჭრა. რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფო, განვითარების თვალსაზრისით, უფრო მაღლა იდგა, ვიდრე საქართველოს ყველა მეზობელი, სამხრეთისა თუ ჩრდილოეთისა.

რუსეთის სახელმწიფოს სათავეში მეფე იდგა და იგი, როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში, თავისი კლასის, ფეოდალების ინტერესებს იცავდა. მათი ინტერესებით იყო ნაკარნახევი, სხვათა შორის, XVI ს. შუა წლებში რუსეთის მიერ ყაზანისა და ასტრახანის სახანოების შემოერთება და ვოლგა-ასტრახანის სავაჭრო გზაზე რუსეთის გაბატონება. მაგრამ ყოველივე ამას სხვა ქვეყნებისათვისაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: რუსეთი უშუალოდ გაუმეზობლდა კავკასიას, იგი ოსმალეთს სამტროდ დაუპირისპირდა. ბუნებრივია, რომ ამის შემდეგ ბარბაროსული ფეოდალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი კავკასიის ხალხები გამარჯვების საბოლოო იმედს ამყარებდნენ ჩრდილოეთიდან მომავალ ამ ახალ, მზარდ ძალასთან მტკიცე კავშირზე.

კახეთის სამეფოს
ურთიერთობა
მოსკოვის
სახელმწიფოსთან

კახეთის სამეფოს ხელისუფალნი XVI საუკუნეში დიდი სიმარჯვით იცავდნენ თავს ყიზილბაშთა შემოტევისაგან. კახეთის მეფეები ცდილობდნენ, ფორმალური ყმობითა და შეღარებით მცირე ხარკით, დაეკმაყოფილებინათ დამპყრობლები და ისინი კახეთის საზღვრებში

არ შემოეშვათ.

კახეთის მეფე ლევანი შამხალის მოქიშპე ყაზარდოელ მთავრებს მეგობრობდა, მაგრამ თან არც შამხალთან დაახლოებას გაურბოდა. მოქნილად მოქმედებდა იგი შაქის სამთავროს მიმართაც, რომელიც იმ დროს უკვე ყიზილბაშთა ყაენს ემორჩილებოდა. ენერგიულად იბრძოდა კახეთი აგრეთვე დალისტნელი ფეოდალების გამუდმებული ლაშქრობა-რბევის აღსაკვეთად. კახეთმა კარგად იცოდა, რომ ამ ბრძოლაში მის მფარველად და მოკავშირედ არც ოსმალეთი გამოდგებოდა და არც ყიზილბაშთა სახელმწიფო. იმავე დროს კი რუსეთი თანდათან უახლოვდებოდა იმიერკავკასიას. ივანე IV-მ ჩრდილო კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ფეხი მოიკიდა: მდინარე თერგისა და სუნჯის შესართავთან ციხე ააგო და შიგ ჯარიც ჩააყენა.

ლევან კახთა მეფე დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა ამ დიდ ამბებს და მან ახალ რეალურ ძალასთან ურთიერთობის დამყარება სცადა: ივანე IV-ს საგანგებო ელჩები გაუგზავნა და მფარველობა სთხოვა.

თავის მხრივ რუსეთის ხელმწიფეც მოკავშირეს ეძებდა ამიერკავკასიაში და ამიტომ მოსკოვში კახეთის სამეფოს ელჩის მისვლა სასიამოვნოდ მიიჩნის. 1564 წ. მეფე ივანემ მფარველობა შესთავაზა ლევან კახთა მეფეს და ჯარიც კი მისცა კახეთის ციხეებში ჩასაყენებლად. რუსეთის ხელმწიფისა და კახეთის მეფის კავშირმა გაარღვია დაღისტნელი ფეოდალებისა და ყირიმის სახანოს მიერ ჩრდილოეთში შექმნილი ალყა. მოსკოვის სახელმწიფო საქართველოსათვის იქცა რეალურ ძალად, რომელთან ურთიერთობის დამყარებით შეიძლებოდა აგრესიული გარემოცვის გარღვევა.

ამით აიხსნება, რომ ლივონიის ომისა და საშინაო გართულებათა გამო, რუსეთის სახელმწიფოსა და კახეთის სამეფოს შორის ძალაუფლებურად შეწყვეტილი კავშირი განახლდა XVI საუკუნის 80-იან წლებში — სწორედ მაშინ, როცა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა და ოსმალეთმა, ამიერკავკასიაში გაბატონებასთან ერთად, ჩრდილო კავკასიის დაუფლებაც სცადა.

ოსმალეთის დაპყრობითი ზრახვები მალე აშკარა შეიქნა ყველასათვის და, კერძოდ, კახთა მეფე ალექსანდრესათვისაც; — ალექსანდრე პირველ ხანებში, თავისი ინტერესებისათვის ოსმალეთის გამოყენებასაც კი აპირებდა.

ამას გარდა, ამიერკავკასიაში ოსმალეთის გაბატონების შედეგად რუსეთს გადაეკეტა ირანთან და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან დამკავშირებელი, ვოლგა-ასტრახანის გზა, დამბლა დაეცა ვაჭრობას ამიერკავკასიელი და მათ შორის ქართველი ვაჭრები მოსწყდნენ ირანს ხაგრძნობლად შეიზღუდა რუსეთ-ირანის ურთიერთ ხელსაყრელი საგარეო ვაჭრობა. ყოველივე ამის გამო რუსეთისა და კახეთის სამეფოთა დიპლომატიური ურთიერთობის განახლება ორივე მხარეს ერთნაირად სჭირდებოდა.

ირანთან უხიფათო სავაჭრო გზის გამართვის მიზნით რუსეთი იძულებული ხდებოდა აელავმა დაღისტნელი ფეოდალები შამხალის მეთაურობით, დაეპყრო დარუბანდი და ბაქო, რაც ემთხვეოდა კახეთის მეფის ინტერესებს. ამიტომ მოსკოვის ხელმწიფისგან 1585 წ. მიღებულ წინადადებას, კავშირისა და მფარველობის შესახებ, კახთა მეფე ალექსანდრე კმაყოფილებით შეხვდა. კახეთის მეფის მიერ ამის საპასუხოდ გაგზავნილი ელჩები 1586 წ. მეფე თევდორეს ეახლნენ. 1587 წ. ალექსანდრე კახთა მეფემ მოსკოვის ხელმწიფის ერთგულების ფიცი მიიღო, ორი წლის შემდეგ კი რუსეთის მეფემ ალექსანდრეს წყალობის სიგელი გამოუგზავნა. ეს იყო რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის პირველი წერილობითი აქტი.

მოსკოვის სახელმწიფოს კავკასიის სარბიელზე გამოსვლას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ქართველმა ხალხმა დაინახა, რომ იგი მართლად იყო, მას ზურგს უმაგრებდა ძლიერი და დაწინაურებული ქვეყანა.

რუსეთსა და საქართველოს XVI საუკუნეში, პოლიტიკურს გარდა, კულტურული ურთიერთობაც ჰქონდათ. რუსეთიდან კახეთში მიდიოდნენ ხელოსან-ოსტატები, მხატვრები, შემოქმონდათ იარაღი. იმდროინდელი რუსი მხატვრების ნახელავი ახლაცაა კახეთში რამდენიმე ადგილას შემორჩენილი. რუსეთის იმდროინდელი კულტურის მიღწევებს ჯეროვნად აფასებდნენ ჩვენში. რუსი ელჩები, რომელნიც საქალოდ ხშირად ეწვეოდნენ ხოლმე საქართველოს, ეცნობოდნენ მას და ზოგმა მათგანმა ჩვენი ქვეყნის ბუნებრივი სიმიდობის, სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობის შესანიშნავი აღწერილობაც დაგვიტოვა.

საქართველოში ნამყოფი რუსი მოღვაწეები ეცნობოდნენ ჩვენი ქვეყნის წარსულსაც და მის შესახებაც ქმნიდნენ ლიტერატურულ ძეგლებს. ასე შეიქმნა რუსული „თქმულება ივერთა მეფის ასულ დინარაზე“, რომელშიც საქართველოს მეფეთ-მეფის თამარის დროინდელი საგმირო საქმეებია აღწერილი.

§ 4. ქართული ხალხის ბრძოლა ყიზილბაშ და ოსმალო დაპყრობელთა წინააღმდეგ

ქართლის სამეფოს საგარეო პოლიტიკა XVI ს-ში ქართლის ბრძოლა ყიზილბაშური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოიხატებოდა. ყიზილბაშებმა ჯერ კიდევ XVI ს. პირველ ოცეულში სცადეს ქართლის დამორჩილება, მაგრამ ქართული მიწების მიტაცებისათვის თანმიმდევრული ლაშქრობანი შედეგანებმა უფრო გვიან დაიწყეს: აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქვეყნების სამხედრო-პოლიტიკურ ორგანიზაციათა ყიზილბაშურ ყაიდაზე გარდაქმნის შემდეგ. ამ ლაშქრობათა ორგანიზატორი ირანის შაჰი თამაზი იყო. იმ დროს ქართლში ლუარსაბ I (1530 — 1556) მეფობდა 1541 — 1554 წლებში შაჰ-თამაზმა საქართველო ოთხჯერ დალაშქრა. ქართლია, მან ქართლის ზოგი ციხე დაიპყრო და შიგ ყიზილბაში მეციხოვნეები ჩააყენა, მაგრამ ქვეყანა მაინც ვერ დაიმორჩილა. ქართველი ხალხი დაუცხრომელი შეუპოვრობით განაგრძობდა ბრძოლას ყიზილბაშური აგრესიის წინააღმდეგ.